

RECENZÍÓ

Malina János

A KABBALÁTÓL A FÚGA MŰVÉSZETÉIG – EGY KÜLÖNLEGES KÖNYV MARGÓJÁRA

Göncz Zoltán: *Bach testamentuma*
Gramofon könyvek, Budapest, 2009 (CD-melléklettel)

Igényes, zavarba ejtően gazdag és gondolatébresztő olvasmány Göncz Zoltán második könyve, a *Bach testamentuma*. Magam semmiképp sem vagyok szakértője annak a sokszínű eszme- és kultúrtörténeti anyagnak, amelyre a szerző a következtetéseit alapozza, mégsem tudtam visszautasítani a felkérést, hogy recenziót írjak erről a munkájáról a *Magyar Zene* számára – miután első könyvét más helyen már méltattam. Ennek két fő oka közül az egyik, hogy Göncz Zoltán mások mellett engem is megtisztelt azzal, hogy már a megírás fázisában megismerhettem a formálódó anyagot, és jóízűeket vitatkozhattunk is róla; a másik pedig, hogy *A fuga művészete* 14. Contrapunctusáról szóló első könyv az elemzés mélységével és radikálisan eredeti jellegével – amelyből a kiegészítés, a rekonstrukció, első pillantásra a mű tulajdonképpeni tartalma imponáló eleganciával, mintegy mellékesen adódik – a mai napig olyan fokú elismerésre készítet, hogy szinte személyes ügyemnek érzem a folytatás, a konzekvenciák nyomon kísérését.

Göncz Zoltán jelen könyve és a jó másfél évtizeddel korábban, 1993-ban megjelent első, *A fuga művészete záró contrapunctusának rekonstrukciója*, műfaji szempontból gyökeresen különbözik egymástól. Az előbbi egy adott – ismert alakjában befejezetlen – műalkotás elemzése, szigorúan racionális alkotás, amelyet a gondolkodásmód kérlelhetetlen következetessége jellemez, és az a mód tesz úttörő jelentőségűvé, ahogyan az analízis folyamán újra és újra releváns kérdéseket tud feltenni tulajdonképpen magának az elemzett anyagnak, és spekulációk helyett minden lépést autentikus információra alapoz. Ezzel szemben az új mű egészen más oldaláról mutatja be a szerzőt: a deduktív gondolkodás helyét nem kevésbé szenvedélyes bölcséleti és eszmetörténeti érdeklődés veszi át, s az eredmények nem matematikai értékű állításokban, hanem – néhány zenei elemzés mellett – történeti áttekintésekben, analógiákban és rácsodálkozásokban öltönek testet. Az ontológia és a hermeneutika, sőt helyenként a transzcendencia világában járunk, s ezek útvesztőiben sokkal kevesebb az egzakt kijelentés, szinte minden igazság szemlélet és interpretáció kérdése; mindenesetre sokkal több a támadási felület, s a szerző talán nemcsak engem készítet minduntalan vitára, de sok más olvasót is, ha nem is mindenkit ugyanabból az okból.

A kiadvány mindössze hetvenegynéhány oldalas első fele (ugyanekkorá terjedelmű második felét ugyanis az előző könyv függeléként történő újraközlése teszi ki) a rövid bevezetőt követően három fejezetet tartalmaz. Az egyik a *permutáció* matematika által leírt, de a filozófiában, a vallásban és a művészetben is fontos szerepet játszó jelenségének történetéből ragad ki epizódokat (a 14. Contrapunctus elemzésének kulcskifejezése a *permutációs mátrix*), nevezetesen az első kabbalisztikus szöveg, *Az alkotás könyve*; a nagy 13. századi katalán filozófus és író, Ramon Llull; a különösen Németországban kibontakozó „barokk kombinatorikus költészet”; Leibniz kombinatorikáról írott fejtegetései s végül Bach vokális permutációs fűgái példáján szemléltetve a permutáció elvének legkülönbözőbb megjelenési formáit és lehetséges megközelítéseit. A második fejezet, amely *A teljesség algoritmusai* címet viseli, a Leibniz metafizikája és a Bach zenéje közötti, nem feltétlenül közvetlen ismereten alapuló, de lényeginek és mélynek feltételezett kapcsolatot vizsgálja, különös súlyt helyezve a *monász* jellegzetes leibnizi fogalmára. Végül a zárófejezet, ha tetszik, négyes analógiát vázol fel a Genézis és az Apokalipszis – illetve végső soron a teljes Szentírás – formája, az A és az Ω , a kezdet és a vég ősi jelképe, a 14. Contrapunctus szerkezete és a rekurzív struktúrák, illetve fraktálok között.

Göncz nem csupán rendkívül széles olvasottságról, mély filozófiai, metafizikai és eszmetörténeti érdeklődésről tesz tanúbizonyságot, hanem arról is, hogy mindezekről a kérdésekről hallatlanul színesen és lebilincselően, ugyanakkor tiszta és csiszolt, élvezetes értekező stílusban tud írni. Szövegét precíz jegyzetanyag egészíti ki, idézeteit eredeti nyelven és magyarul is közli, következtetlenségen nem lehet rajtakapni – egyszóval Göncz kifogástalan tudományos formában adja elő gondolatait. Intellektuális teljesítményét pedig mi sem példázza jobban, mint az a csak úgy melleleg említett megfigyelése, amely szerint a *Magnificat* témabelépéseinek egy helyen jelentkező „összecsúsítása” pontosan megfeleltethető (Bachnál nem meglepő módon, csakhogy ezt előbb *szre is kellett venni*) a szöveg forrásául szolgáló Máté-evangéliumban az Ábrahám és Jézus közti háromszor 14 nemzedék felsorolásában előforduló egyszerű névkettőződésnek. (68–69. o.)

Hadd adjak azonban számot egy-két olyan *kétségről* is, amit a *Bach testamentuma* belőlem kiváltott. Meglehet, ezek egy része inkább az én gondolkodásomat jellemzi, mint a könyv valamiféle gyengeségét; ám, mint már jeleztem, más olvasó valószínűleg más kérdéseket tenne fel vele kapcsolatban, s az, hogy kérdéseket provokál, csak erénye a könyvnek.

Mindenesetre Leibniz, Göncz szenvedélyes érdeklődésének tárgya, az én számomra sok tekintetben lényegében „fogyaszthatatlan”: nem tudom túltenni magam rajta, hogy nyíltan vagy implicit módon, lépten-nyomon abszolút nem kézenfekvő előfeltételezésekkel él, azokat bizonyosságként kezeli, és kiindulópontul használja (annak ellenére, hogy Lullus esetében Leibniz maga figyelmeztet joggal az anakronisztikus, a jelen tudásán alapuló ítéletalkotás jogosulatlanságára). Példa ilyen nyílt alapfeltevésre a mechanikus-heurisztikus determinizmus meghirdetése: „...semmi nem történik úgy, hogy aki eléggé ismeri a dolgokat, meg ne tudná adni az okot, amely elégséges annak meghatározására, hogy miért így állnak a dolgok és miért nem másképp.” (56. o.) Hát igen, épp az a nagy kérdés, hogy így

van-e. Illetve ma már, sőt lényegében Heisenberg óta nem is igen kérdés: *nincs így*. Irritáló hallgatólagos előfeltételezést példáz az a világegyetem létezésének alapját firtató idézet is, amely abszurd módon választja szét és kezeli egymástól független létezőként az anyagot és a mozgást. (57. o.)

Követhetetlen számomra továbbá Göncz Zoltán könyvében a monász-idea zenei „aprópénzre váltásának” igénye; a monász = zenei hang azonosítás nagy harmonaszóval történő feltalálása pedig erőltetettnek, önkényesnek, misztifikációnak tűnik fel előttem. (55. o.) A 2. fejezetet, majd a 3. fejezetet – s ezáltal az egész könyvet – záró, izzó hevületű, ugyanakkor kissé kurtán-furcsán is ható, színpadiasan töredezett mondatok a misztika, a képes beszéd, a költészet – nevezhetjük akárhogy – birodalmába tartoznak, és stilisztikailag is idegen testet alkotnak a könyv egészéhez képest.

Sőt, úgy látom, néha a gondolati tisztaság is megbicsaklik a számokkal való bűvészkedés kedvéért: a hang, közelebről a felhangrendszer alapvetően „bináris természetéről” szóló, felkiáltójellel nyomatékosított tétel bizony merő tautológia: ha 2-es számrendszerben adunk meg bizonyos számokat (ez esetben a felhangok alaphanghoz viszonyított frekvenciáit, más szavakkal a természetes számok sorozatát), akkor a létrejövő számsorozat a 2-es számrendszer tulajdonságainak tesz eleget – hát ebben bizony nincs semmi meglepő. (50. o.) Olykor-olykor pedig olyan (filozófusoknál, azt hiszem, bocsánatos bűnnek számító) laposságokra adja a fejét Göncz, mint „a kör négyszögesítésének” komoly képpel történő emlegetése a *B* és a *H* hanggal kapcsolatban (32. o.) – ami legföljebb ha bonmot-nak alkalmas, többnek semmiképpen.

Ugyancsak elhibázottnak tartom az *egyenletes temperálás*, a történetileg egyre nagyobb szerepet játszó és egyre harsányabb disszonanciák, illetve az *atonalitás* jelenségét úgy interpretálni, mintha az a 7-es számnak, illetve a még nagyobb prím-számoknak a hangköz-frekvenciaarányokban való (Leibniz által megjósolt) megjelenésével állna összefüggésben. (51–53. o.) Ez a fogalmak merő összekeverése: az egyenletes temperálás egy gyökeresen új hangkészletképzési elv, a distancialelv megjelenésével függ össze (amikor is nem a hangközök hangjaira jellemző frekvenciáknak, hanem *maguknak a hangközöknek* az arányát fejezik ki viszonylag egyszerű törtek – a kettő között logaritmikus a kapcsolat), az atonalitás pedig nem hangkészlet kérdése, hanem az azonos hangkészlet más felhasználási módjáié (elég arra gondolnunk, hogy Chopin és Webern hangkészlete azonos).

Mégis, Göncz Zoltán minden gondolata izgalmas, még a leginkább vitára ingerlők is; és kis traktátusa a maga egészében mindenképpen olyan ismeret- és ideaanyagot jelent, ami releváns és elgondolkodtató nemcsak a 14. Contrapunctussal, nemcsak adott Bach-megoldásokkal és magával a Bach-jelenséggel, de egyáltalán a zene alapkérdéseivel kapcsolatban is. Lehet, hogy több problémát vet fel, mint amennyit megold, de ez – túl azon, hogy nem baj, hanem inkább erény – talán a szerző szándékaival sem ellentétes. A *Bach testamentuma* újrakinyitásra inspiráló, provokatív és helyenként szemképráztató, *termékeny* könyv.

Nem hagyhatom azonban szó nélkül a szerző egy zavarba ejtő gyakorlatát: azt, hogy briliáns hipotézisét, a 14. Contrapunctus rekonstrukcióját (kiegészítését)

mint tőle immár elidegenített, önálló létezőt emlegeti, s *magával a művel* azonosítja. Így a 71. oldalon: „[a] Contrapunctus 14 szerkezete [...] nagyon komplikálttá válik”, „[a]z utolsó elhangzáskor a főtéma egy C-dúr hármashangzattal búcsúzik” – írja, kottában idézve annak a tételnek a 341–345. ütemét, amelyet csak a 239. ütemig ismerünk. *Bizonyosság* és – bármilyen plauzibilis – *hipotézis* összemosása módszertani abszurdum: a kettő között csak annyi a különbség, mint álom és ébrenlét, mint halandóság és halhatatlanság között – hogy én is tegyek egy kis stilisztikai kitérőt.

A könyv kivitelét, tehát papírját, kötését, tipográfiáját, nyomását tekintve egyaránt példaszerűen szép kiadásban jelent meg a *Gramofon Könyvek* sorozatában – a kiadvány hibátlanságát számos tekintélyes kiadó megirigyelhetné. Ha Göncz első könyve megkerülhetetlen, akkor ez kihagyhatatlan az intellektuális kalandra vágyó olvasó számára.